

УДК 316.728-055.2(497.11)”1990/...”

*Ивана АРИТОНОВИЋ**

Институт за српску културу – Приштина-Лепосавић

ИСТРАЖИВАЊА СВАКОДНЕВИЦЕ ЖЕНСКЕ ПОПУЛАЦИЈЕ У СРПСКОМ ДРУШТВУ** (Усмереност на Косово и Метохију)

Айсиџракиј: У раду је указано на присутност категорије свакодневног живота жена у радовима социолога (посредно историчара и антрополога) у српском друштву. Различите, као по правилу, турбулентне друштвене промене указују на неједнаку заступљеност истраживања свакодневног живота, тим пре што се дуго сматрало да социологија проучава „важне друштвене догађаје“. Што су друштвене промене биле турбулентније, категорија свакодневице добијала је на актуелности, будући да сфера приватности *ајсорбује* све друштвене промене. Отуда не чуди да је највећи број радова у часописима, зборницима радова, монографија, објављен у последње две деценије, када је *йривременосиј* постала реч којом је најлакше описати свакодневни живот у Србији. То нас наводи на закључак да ће у будућности трансформација свакодневице (жена) и даље бити актуелна тема у социологији српског друштва.

Кључне речи: свакодневни живот, жене, породица, српско друштво, постсоцијалистичка трансформација, еманципација, Косово и Метохија.

Увод

Свакодневни живот дуго је био занемарена категорија истраживања у социологији, тим пре што се сматрало да социологија истражује „важне друштвене догађаје“, што свакодневица *није била*. Ушавши

* Истраживач-сарадник, Институт за српску културу – Приштина / Лепосавић

** Рад је написан у оквиру пројекта *Мајџеријална и духовна култура Косова и Метохије* (Ев. бр. 178028), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

у социологију западних, развијених друштава крајем '60-их година XX века, свакодневни живот неповратно је постао саставни део основне науке о друштву. „Свакодневица, иначе, као предмет научног интересовања, на актуелности добија онда када постаје јасно да крупне појаве и процесе није могуће посматрати као апстрактне системе који функционишу по принципу *sui generis*, дакле независно од активности људи и од тога како их сами доживљавају“.¹ Тако је интересовање социолога са објективног/безличног становишта проширено и на субјективни микроплан – на сагледавање стварности *odоздо*, из угла друштвених актера. Деценијама које су уследиле, социологија свакодневног живота конституисана је као респектабилна социолошка дисциплина. Отуда и мотив за писање рада о заступљености категорије свакодневног живота у чланцима и монографијама социолога на простору Републике Србије, у XX веку и минулој деценији XXI века. Посебан осврт на свакодневни живот жена не изненађује, будући да се жене традиционално сматрају *привилеђованим актићерима* свакодневице.² Жене су, међутим, категорија становништва чији ставови дуго низ година нису били препознати као валидни у друштвеним наукама, што је разлог више за писање рада на ову тему.

Српско друштво имало је бурну историју, чије су последице вишеструко видљиве у сфери свакодневице. Преглед литературе посвећене свакодневици може бити разврстан у неколико периода: Краљевина Југославија, СФРЈ, Србија у последњој деценији XX века и Србија у првој деценији XXI века, али ћемо за потребе овог рада указати на истраживања у три последња наведена периода.³ Разлог је што бољи увид у теоријско-методолошки приступ феномену свакодневног живота у различитим друштвеним уређењима и идеолошким околностима.

Српско друштво, све до друге половине XX века, било је преовлађујуће сеоско, због чега не изненађује закаснела привредна и друштвена модернизација, коју је требало реализовати паралелно са „више

¹ Александар Павловић, *Свакодневни животи колониста на Косову и Метохији 1918 – 1941. године*, Институт за српску културу Приштина-Лепосавић, 2011, 18.

² Henri Lefebvre, *Kritika svakidašnjeg života, Naprijed – Zagreb*, 1959.

³ О свакодневном животу и друштвеном положају жена у доба Краљевине Југославије видети: Ивана Ариџоновић, *Друштвени положај жена у Србији у доба Краљевине Југославије*, Баштина, св. 27, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, стр. 233–257.

пута покренутом реконструкцијом разорених социјалних структура, укључујући и оне на микроплану, које се односе на свакодневицу појединаца, како у његовим матичним областима тако и ван њихових граница⁴. У складу са тада важећим друштвеним околностима, аутори су писали о свакодневном животу на селу – просторном оквиру *неошторном* на модернизацијске промене. Међутим, град као просторни оквир (у првом реду Београд), појављује се као упориште великих друштвених промена, социјалне стратификације, нових научних и уметничких праваца, као и сиромаштва и живота на маргинама друштва. Тим пре чланци који се односе на свакодневицу у граду обрађују комплексније (под)теме и корелацију различитих фактора свакодневног живота.

На почетку рада наглашавамо разлику реалног простора у којем се одвијао свакодневни живот становника Србије. Објављени радови (који се односе на прву половину минулог века) потврђују да се у преовлађујуће сеоском друштву ретко била прелазила граница свог атара, због чега су представе о остатку *свећа* биле магловите. Ово је нарочито важило за жене, чији су животи били ограничени још ужим *шторним кругом*. Разлика је, међутим, видљива уколико се осврнемо на радове који се односе на град. „За Београђанина или Шапчанина стварни свет до 1914. године почињао је на другој страни Саве или Дунава, и његови утицаји на свакодневни живот (...) били су многу струки, свакодневни, увођени су и прихватани постепено, постајали ‘своји’ – кухиња, видови забаве, мода, начин становања, хигијенске навике, динамика живота итд.“⁵ Преплитање традиционалног и модерног, сеоског и градског, било је све очигледније, али не у свим деловима Србије истим интензитетом. Управо таква ситуација, усложњена регионалним разликама, чинила је истраживања специфичности свакодневице изазовнијим.

До промена долази након Другог светског рата, услед деаграризације, велике покретљивости становништва, доступности нових технолошких достигнућа и информација (телефон, радио, ТВ), који су условили реконструкцију свакодневице. Уколико се у обзир узме географски простор читаве државе, чији је Србија била део, као и покрајинске особености у оквиру ње, испоставља се да је шароликост

⁴ Милан Ристовић, „Од конструкције до деконструкције приватности (и назад) – време, простор, људи, питања“, у: Милан Ристовић (пр), *Приватни животи код Срба у 20. веку*, Београд, 2007, 9.

⁵ Исто, 12.

етничких група, језика, ношње, обичаја и кухиње, оставила значајан траг на сферу приватности. Миграције чија је форма у другој половини XX века трансформисана од добровољних миграција са економским предзнаком (деаграризација, социјално-идеолошки „инжењеринг“) до присилних миграција на самом крају века, манифестованог у виду стотина хиљада избеглица и интерно расељених лица, изнова је условила разлике у сфери приватности.

Прва деценија XXI века обележена је мирнодопским условима живота на територији Војводине и централне Србије, али и међународним протекторатом на територији Косова и Метохије. Трансформација свакодневице у таквом институцијалном оквиру неминовна је. Отуда не можемо говорити о свакодневном животу жена у Србији са циљем уопштавања, већ је пре реч о свакодневици у различитим регионима. Због тога не можемо избећи ни бинарну позицију традиционално – „модерно/европско“, која се различито интерпретира у складу са дневнополитичким потребама. Не можемо, међутим, избећи ни ретрадиционализацију вредности насталу као одговор на егзистенцијалну кризу 1990-их година, нити обновљен тренд проширених породица, на које су неки млади брачни парови *йринуђени*, у одсуству бољих услова за живот. Не можемо занемарити ни одлагање ступања у брак настало из сличних разлога.

Општа друштвена ситуација одражава се на свакодневни живот много већим интензитетом него што се можда да на први поглед чини. Због тога и јесте важно сагледати различите приступе проучавања свакодневице у радовима аутора у минулом и текућем веку, како бисмо што боље сагледали интензитет промена приватности, на континууму од малих „безначајних“ промена какво је коришћење радија/телевизије, до великих – наметнутих промена у виду *сиве* свакодневице у појединим деловима државе. За потребе рада коришћена је објављена социолошка, историјска и антрополошка литература, у виду чланака, зборника и монографија, која пружа увид у сферу приватности, односно свакодневице у претходних 70 година. Период на који се овај рад односи богат је сведочанствима о све сложенијим појавним облицима свакодневице. Отуда не чуди што се убрзано повећава број и врста објављених извора, који пред научнике постављају све озбиљније методолошке захтеве. У истраживањима свакодневице, довољно добро методолошки утемељеним, значајно је лакше нагађати и олако доносити закључке. Отуда је задатак овог рада указивање

на специфичности до сада објављених радова о свакодневном животу жена у српском друштву, уз наше виђење трансформације сфере „мунданог“ живота.⁶

Србија у доба СФРЈ

Након Другог светског рата, Србија постаје република, чији је развој дубоко идеолошки инструментализован. Препознатљива разлика између некадашње Краљевине Југославије и новостворене СФРЈ (тј. ФНРЈ) било је настојање друге да досегне до свих пора живота грађана, самим тим и приватности појединаца. У социолошким (историјским и антрополошким) радовима посвећеним свакодневици у доба комунизма у Србији, преовладава став о свеprisутности државе. Стиче се утисак да су за време Другог светског рата, комунисти заговарали еманципаторску политику, посвећену женама и омладини. Није тешко претпоставити да је оваква порука имала одјека, поготово код женске омладине. „Комунисти су формално испунили своје обећање о еманципацији после доласка на власт“.⁷ Овом ставу у прилог говори чињеница да су жене у доба комунизма добиле право гласа, као и изједначавање са мушкарцима у сфери имовинских и грађанских права. Власт у тадашњој Југославији, као и осталим социјалистичким земљама, заговарала је принцип друштвене једнакости. „У родном смислу, та је политика подразумевала репродуктивна права и социјалне мере којима су жене охрабриване да се формално образују, да раде ван куће и да се ангажују и у политици (за шта су постојале и посебне квоте), а историографи су поклањали велику пажњу и доприносу жена у партизанском покрету отпора током Другог светског рата“.⁸ На основу расположиве литературе, сазнајемо и о све масовнијем организовању жена (*Антифашистички фронт жена, Савез женских друштва, Конференцију за друштвену активност жена*).⁹ Будући да је првих година након рата у социјализму све било јавно, држава је неретко утицала на

⁶ Ивана Спасић, *Социологије свакодневне животице*, ЗУНС, Београд, 2004.

⁷ Предраг Марковић, „Сексуалност између приватног и јавног у 20. веку“, у: Милан Ристовић (пр), *Приватни живот код Срба у 20. веку*, Београд, 2007, 123.

⁸ Стеф Јансен, *Антинационализам*, Библиотека XX век, Београд, 14.

⁹ Реч је о истој организацији, која је најпре носила назив *Антифашистички фронт жена*, затим је 1953. године преименована у *Савез женских друштва*, а 1961. године у *Конференцију за друштвену активност жена*.

свакодневни живот својих чланова партије. „Захтеви партије ишли су тако далеко да су приморавали жене да се одрекну својих мужева ако су се ‘огрешили о партију’ и њену идеологију“.¹⁰ У деценијама које су уследиле дошло је до отварања државе према Западу, што је условило попуштање стега партије зарад афирмације приватности. Утицај Запада био је очигледан у сфери усвајања масовне културе и стилова живота, који су били условљени побољшањем животног стандарда грађана. По први пут женама је гарантовано право на школовање и образовање под једнаким условима, право на рад и једнаку плату за исти рад, право гласа на изборима, плаћено породично одсуство, социјално осигурање, право на развод, легални прекид трудноће и друго.¹¹ Обавезе мужа и жене према деци су изједначене – деца из ванбрачних заједница пред законом су постала једнака деци из брачних заједница. Дошло је до промена и у сфери ауторитета у породици, тим пре што су очеви све мање били неприкосновени ауторитети.

Услови становања у градовима, са друге стране, били су веома лоши. Посебно су били лоши стамбени услови жена које су због посла долазиле из унутрашњости у Београд.¹² Тиме се еманципација жена на свакодневном нивоу не може сматрати потпуном. Оптерећене радним временом и обавезама, лошим стамбеним условима и декларативном бригом државног апарата о њиховим правима, жене су и даље биле стожери породица. Одговорност коју су имале, брига је о домаћинству, деци и осталим укућанима. Кућни рад и даље је сматран искључиво обавезом жене, што упућује на закључак да се жена у „кућном раду“ посматра као „невидљива жена“.¹³ Њено умеће у приватној сфери није довођено у питање; оно се подразумевало и као такво није било вредновано. Жена у предузећу, са друге стране, „посматрана је као ‘жена у свету мушкарца’, тј. као жена у подручју рада где долази до изражаја њена борба за егзистенцију у јавној сфери“.¹⁴ Отуда су представнице женских удружења свој рад усмериле на праћење, анализу и проучавање проблема као што су: „заштита деце и проблем финансирања изградње и одржавања дечијих установа; стручно образовање жена и њихов положај у радном

¹⁰ Вера Гудац-Додић, „Жена у социјализму: сфере приватности“, у Милан Ристовић (прир.), *Приватни животи код Срба у двадесетом веку*, Клио, Београд, 2007, 167.

¹¹ Исто, 169.

¹² Исто, 173.

¹³ Божо Милошевић, *Умеће рада*, Прометеј, Нови Сад, 2004, 289.

¹⁴ Исто.

односу; друштвена исхрана; здравствена заштита жена, посебно заштита од нежељене трудноће и, најзад, друштвено-политичка активност жена“.¹⁵ Активности женских удружења биле су важне, с обзиром на њихове покушаје *намењања* проблема жена као општедруштвених. На том путу, остварена је сарадња са великим бројем друштвено-политичких, стручних и научних радница и радника. Подаци, међутим говоре да није дошло до њихове реализације. За разлику од градова у којима је рад удружења био видљив, свакодневни живот жена на селу и даље је био под стегама традиционално-патријархалног контекста и у *сенси* обичајног права. Тим пре декларативност настојања државе за родном равноправношћу бива очигледнија. Развојна опредељеност државе ка урбанизацији и индустријализацији прећутно је изазвала дискриминацију сеоског становништва. Жене са села су услове за еманципацију могле наћи у сфери средњег и високог образовања или приступом радном контингенту у градовима. Оне жене које су чиниле пољопривредно становништво имале су законски гарантовано право на основношколско образовање и право гласа. Остали видови свакодневице били су под стегама традиције.

У сфери образовања било је све више девојчица и девојака. Удео мушкараца и жена у основним и средњим школама био је скоро изједначен. На универзитетима ситуација је била другачија у корист мушкараца, али је и тамо удео жена растао. Ниво стручне спреме био је у директној вези са променама у породичним односима жена, нарушавајући традиционалне обрасце у браку и породици. То је такође значило и смањење natalитета у Србији, пре свега у градским срединама. За девојке са села образовање је представљало важан канал друштвене покретљивости, будући да су након школовања имале веће шансе за запослење и брак у градовима. У тежњи одласка са села и приближавања родној равноправности кроз учешће у радном контингенту, а у контексту индустријализације и урбанизације, жене са села имале су шансу за просторном и вертикалном покретљивошћу. Она је пак доносила нове проблеме, у виду (скученог) стамбеног простора, лоших хигијенских услова у градовима, породице која је (опет) на женским *млећима*.

Очигледна је, међутим, разлика у друштвеном положају, као и свакодневном животу жена у Србији у различитим институционалним оквирима, какви су Краљевина Југославија и СФРЈ били, што на

¹⁵ Неда Божиновић, *Женско мишљење у Србији у 19. и 20. веку*, Београд, 1996, 186.

основу расположиве литературе није тешко увидети. За разлику од првог институционалног оквира, у Србији је након Другог светског рата било присутно препознавање важности друштвеног положаја жена. Нерешеност многих проблема, међутим, говори о недовољном посвећивању пажње или чак манипулацији женама, у идеолошку и партијску корист. Испоставља се да су жене и поред декларативне институционалне подршке заправо биле препуштене себи, као и формирању и међусобној сарадњи женских организација, као једном од начина за конкретним унапређењем друштвеног положаја. У сфери свакодневног живота, пре свега породичног устројства, оне су у доба социјализма, добиле више одговорности и контроле над породичним животом. Међутим, мушкарци су задржали дискреционо право потенцијалног угрожавања самосталности одлучивања жена. Тако жена бива „двоструко присутна“ и „двоструко оптерећена“, будући да кроз радну активност добија један део аутономије¹⁶, али у породици и даље мора прибегавати неформалним/суптилним стратегијама побољшања своје позиције. Тим пре и остале сфере свакодневног живота, попут слободног времена и потрошње бивају у сенци породице и рада.

У доба социјализма, Србија је (уколико занемаримо Косово и Метохију) изгубила статус високофертилне републике, по чему је била све сличнија осталим европским земљама. То, међутим, не значи да је напустила остале традиционалне релационе моделе, будући да су брак и двородитељска породица и даље доминирали над разводом, једнородитељским породицама, кохабитацијама, ванбрачним рађањима.¹⁷ Може се рећи да је пређашњи, традиционални, ауторитарни поредак односа родитељи-деца и муж-жена био све више одбациван, али не и искорењен. Тиме је био успорен процес индивидуализације чланова породице, у првом реду жене, чија улога је и даље била сличнија традиционалној у поређењу са улогама осталих чланова породице.

На Косову и Метохији, социјализам је у извесној мери амортизовао међуетничке анимозитете. Чешће је, међутим, описивано као пример позитивног утицаја нагле урбанизације и индустријализације, која је у том најмање развијеном делу (бивше) СФРЈ напустила

¹⁶ О томе сведочи податак да је 1981. године у Југославији број жена на руководећим позицијама био десет пута мањи од броја мушкараца (видети: Божо Милошевић, нав. дело, 2004, 290).

¹⁷ Анђелка Милић, *Жене, пољитика, породица*, Институт за политичке студије, Београд, 1994, 105.

у деценијама након Другог светског рата. Самоуправни социјализам, заснован на обавезном и бесплатном основношколском образовању, бесплатном здравственом систему, хијерархијској организацији рада и сличним основама, у резултатима социолошких истраживања приказиван је као оквир еманципације жена.¹⁸ У тадашњим истраживањима, углавном заснованим на делима Маркса и Енгелса, а у сфери свакодневног живота Лефевра и Хелерове, питање друштвеног положаја жена сагледавано је тако да су „жене увек остајале у апстрактној и економистичкој узрочној схеми“.¹⁹ Домети осталих емпиријских истраживања неретко су били дескриптивни, при чему су описиване демографске, религијске, културолошке особености одређених етничких група, као и албанска породична задруга – специфичан вид породично-економског уређења, које је у наведеној етничкој групи постојало и у другој половини XX века,²⁰ без покушаја компарације на етничком, религијском, родном или неком другом основу. У деценијама које су уследиле, као *приоријетније* теме проучавања препознати су друштвени сукоби, миграције, избегла и расељена лица и закаснела модернизација, услед чега је свакодневица изнова била занемарена, иако су управо на ову сферу нагле друштвено-политичке промене оставиле евидентан траг.

Резултати истраживања указују на социјализацију генерација жена (и мушкараца) утемељену на традиционално–патријархалним вредностима. Тако, примера ради, Ђерђ Рапи говорећи о односу чланова задруге и шире друштвене заједнице у време СФРЈ наглашава: „Жена никада није било у СК и нису ангажоване у друштвено-политичком раду. Не да оне нису биле ослобођене традиционалних схватања, него нису ослобођени тих схватања њихови мужеви, девери и други. Овакав

¹⁸ Видети: Бојко Бојовић, *Метихија*, Јединство, Приштина, 1979.

¹⁹ Жарана Папић, *Социологија и феминизам*, ИИЦ, ССОС, Београд, 1989, 40.

²⁰ Видети: Ваљбона Бегони, „Положај жене на Косову према обичајном праву“, *Обележја*, бр. 6, Приштина, 1979, 131–149; Хивзи Исљами, „Неке значајније карактеристике новијег развоја породице и домаћинства Косова са освртом на новији тип“, *Социолошки преглед*, бр. 2–3, Београд, 1974; Марк Краснићи, „Шиптарска породична задруга у косовско-метохијској области“, *Гласник музеја Косова и Метихије*, 1959–1960, бр. 4–5; Сурја Пуповци, *Грађанскојравни односи у Законику Љеке Дукађинија*, Заједница научних установа Косова и Метохије, Приштина, 1968, Ђерђ Рапи, „О породичној задрузи Јакај из села Реновца“, *Социологија*, бр. 1, Београд, 1972; Ђерђ Рапи, *Савремене албанске задружне породице на Косову*, ИСИФФ, Београд, 1995.

патријархални дух по питању жена диктира и њихово понашање ван задруге: оне ретко излазе из куће, њихов излазак је оправдан једино у случајевима болести, болести родитеља, славе или неког непредвиђеног догађаја. Њихов излазак и у непосредан комшилук мора да се поткрепи јаким разлозима²¹. На сличне закључке наилазимо и у истраживању Руже Петровић, која каже: „Када се томе дода необразованост женског албанског становништва и владавина норми обичајног права које не дозвољава жени самосталну егзистенцију и економску независност, јасно је зашто је економска активност међу Албанкама занемарљиво ниска и чак у опадању. Овакве особености породице са једне, преобиле мушке радне снаге са друге, чврсто држе албанске жене ван савременог друштва и његових утицаја“²². Тако највећи број жена није имао снаге за трансформацију своје свакодневице, тим пре што су још од примарне социјализације васпитаване у духу субмисивности мушкарцу (оцу, а касније мужу). У том контексту, жене су своје место у породици и локалној заједници најлакше побољшавале рађањем (мушке) деце. Овим се друштвени положај жена повезује искључиво са родитељством. Отуда не треба бити изненађен чињеницом да су многе жене свој идентитет изградиле на основу полне улоге, што је отежало еманципацијске искораке. Уколико поменемо и незаинтересованост за развој мултикултурне средине, постаје јасно зашто су жене из јужне српске покрајине биле даље од креативне трансформације свакодневног живота, у односу на жене из осталих делова Србије.

Период постсоцијалистичке трансформације

У последњој деценији XX века, свакодневни живот постао је све више истраживано поље у српској социологији. Томе у прилог говоре зборници радова у издању Института за социолошка истраживања из Београда, монографије²³ и чланци објављени у научним часописима осталих универзитетских центара. У исто време, историја приватног (и свакодневног живота) постаје веома актуелна, што је нарочито видљиво у оквиру едиције „Приватни живот код Срба“, која обрађује

²¹ Ђерџ Рапи, нав. дело, 1995, 89-90.

²² Ружа Петровић, „Демографске особености развоја Косова и етничке прилике“, *Срби и Албанци у XX веку*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1991, 189.

²³ У првом реду се мисли на докторску дисертацију Иване Спасић објављену под називом „Социологије свакодневног живота“, ЗУНС, Београд, 2004.

различите историјске епохе и упознаје нас са карактеристикама, сличностима, разликама и трансформацијом свакодневног живота на овим просторима. *Изненадна* заинтересованост социолога за ово поље друштвеног живота, између осталог, може бити објашњена дезинтеграцијом свих друштвених и животних сфера, због чега су друштвени актери спроводили сопствене видове борбе против настале ситуације. Ово је нарочито негативно утицало на фундаменталну друштвену институцију – породицу, што може указати на нову улогу/обавезу коју су жене у Србији на крају XX века добиле.

Улога и значај коју породица преузима у дезинтегрисаном друштву је велика, али су опасности и обавезе наметнуте женама још веће. Ушавши неприпремљене у период постсоцијалистичке трансформације, при том живећи у стању „ни рата ни мира“²⁴, породице у Србији постале су упориште психо-физичог преживљавања. Посматрано *чишаву* деценију касније, тиме нисмо изненађени, будући да су остале друштвене институције биле у дубокој кризи. Друштвени проблеми усложњени су и великим приливом избеглица и, на самом крају деценије, интерно расељених лица. Треба указати и на друштвени положај жене који је у датом периоду био обрнуто пропорционалан процесу еманципације. Породица је изнова пролазила кроз процес трансформације, али за разлику од прве половине века, без чврстог *ослонца*. Када је између два светска рата дошло до трансформације породице, било је речи о напуштању концепта породичних задруга, натурално-произвођачког типа. Ипак, многе обичајне и моралне норме и даље су биле на снази, утичући на породично устројство. Након Другог светског рата, а у контексту деаграризације и индустријализације, изнова долази до трансформације породице, у складу са комунистичком идеологијом. У последњој деценији долази до привредног краха, због етничког сукоба нација које су претходно сачињавале државну (и привредну) целину. У таквој ситуацији, радикалног прекида уобичајене свакодневице, породица није имала традиционално-патријархално или пак идеолошко (комунистичко) упориште. Препуштена је себи, због чега су њене обновељске снаге доведене у питање.

У стручној литератури углавном постоји сагласност око тога да је последња/транзициона деценија XX века, нанела озбиљну штету еманципацији жена. Увођењем неког вида капитализма, жене су изгубиле раније стечена друштвена и економска права, редуковано је њихово

²⁴ Анђелка Милић, нав. дело, 1994, 113.

учешће у јавном животу, што је додатно усложњено националистичко-маскулинистичким дискурсом. У насталој ситуацији требало је изнова оживети патријархалне – моралне вредности и норме, што је од жена захтевало „традиционалну родну улогу“. Дошло је до заговарања „демографске обнове“ и величања улоге мајке, указујући на угроженост своје нације „којој прете секуларна модерност и аномално плодни суседи муслимани (косовски Албанци и/или Бошњаци)“.²⁵ У сфери свакодневног живота, то јест свакодневне борбе за преживљавање, пред жене су постављани захтеви *већинској морала*. „Тако је патријархална реторика само продубила већ постојећи јаз између идеализованих представа о роду и императива свакодневног живота, па је у земљама бивше Југославије наталитет, сасвим насупротив прижељкиваном тренду, драматично опао током ратних година“.²⁶ Парадоксално, у атмосфери заговарања останка жена поред кућног *оїњишиџа*, многе од њих биле су приморане да изађу на улицу и укључе се у такозвани „дивљи капитализам“. То је нарочито видљиво у сфери материјалног обезвређивања средње класе, чији/е припадници/е се повлаче са *јавне сцене*. Њихова борба за опстанак пребачена је у сферу приватности, „сиву економију“ (нпр. непријављене адвокатске канцеларије и лекарске ординације, приватни часови и слично), улагање уштеђевине у ризичне трансакције или продаја покретне имовине од вредности, на „полулегалним тржиштима антикваријата“.²⁷

У таквој атмосфери, таложеној годинама, питање еманципације жена сматрано је назадном, односно тековином социјализма. Требало је раскинути све везе са таквом прошлошћу. Феминистички покушаји поновног успостављања континуитета родне еманципације, наилазили су на оспоравање. Незавидна позиција жена, била је усложњена стањем у којем је породица узета као метонимија за нацију, што их је

²⁵ О психолошким последицама таквог дискурса нећемо говорити у овом раду, иако сматрамо да је то тема којој треба посветити пажњу, већ ћемо указати на неславне резултате наведених (националистичких) апела; видети: Стеф Јансен, нав. дело, 2005, 32.

²⁶ Исто, 33.

²⁷ Нестајање средњег слоја условљено је и емиграцијом великог броја читавих породица, пре свега младих стручњака и интелектуалаца, што представља ненадокнадив структурални губитак за Србију. Видети: Анђелка Милић, „Породица и изазови глобалне трансформације“, у *Време породица – Социолошка ситуација о породичној трансформацији у савременој Србији*, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, Београд, 2010, 51.

довело у позицију *старијелица о сојственој нацији*. Нагомилани економски, друштвени, политички, културолошки и психолошки проблеми условили су стање *сиве* свакодневице, из чије перспективе је свакодневни живот у доба СФРЈ неретко био југоностаљничарски *иризиран*.

У трагању за што конзистентнијим видом борбе против настале ситуације, жене (махом из урбаних средина) су пружале отпор националистичкој идеологији, мобилизацији мушкараца, ратовима... Најлакше је било препознати активизам феминисткиња, које су на неки начин биле укључене у рад цивилног сектора (нпр. *Жене у црном*). У насталој идеологији, у којој је наступило деградирање еманципаторске представе о жени, није било довољно могућности да се жене и масовније организују. У унутрашњости земље, жене нису показале ову врсту активизма, што можемо објаснити и већим утицајем званичне идеологије, као и цркве која поново ступа на друштвену сцену, уз све већи утицај. Као по правилу, овакве активности биле су привлачне углавном образованим женама из већих урбаних средина, док су до грађана из унутрашњости земље лакше допирале идеолошке и верске поруке. Оне су у таквим приликама, у тежњи да преживе или у бризи за мушке припаднике породице (неретко мобилизоване), остајале *имуне* на феминистички активизам. У тадашњој атмосфери, много је лакше било не показати отпор, него наћи на неповољну или насилну реакцију људи из најближег окружења.

Оно што је заједничко женама (али и мушкарцима) из целе земље, јесте настојање за одржи *нормалности* свакодневице, то јест континуитета уобичајеног живота. Често фокусирајући своје акције на породицу, уз конструисање нових модела породичних односа, политичари као и представници верских институција, настојали су да створе нови тип друштва. Оно што су грађани (у првом реду жене) на свакодневном животу желели јесте повратак *нормалности* претходног мирнодопског поретка. Отуда није тешко претпоставити да породице у Србији и данас осећају последице некадашње *сиве* свакодневице.²⁸

Тако долазимо до закључка да су жене остале немоћне пред таласом поновног конституисања нације, као одговор на распад државе, због чега породица долази у фокус као основна друштвена институција, односно репродуктивна јединица. У кратком року је идеологију братства и јединства требало заменити националистичком, због чега је ретрадиционализација породице била неминовна. Изнова су жене

²⁸ Видети: Милић 1994, 2001, 2004, 2010, Болчић (ур.) 1995, Николић-Ристановић 1996, Марковић 1998, Божиновић 1996, Г. Трипковић 2005, Јансен 2005.

иоднеле највећи штерџи оваквог процеса, због чега је њихова „двострука оптерећеност“ – на послу и у породици, била вишеструко усложњена, с обзиром на борбу за егзистенцијалну одрживост и указивање пажње свим члановима породице. Није тешко претпоставити да су овакве активности редуковале и рутинизовале свакодневицу жена, сведену на основне форме преживљавања, при чему су развој њихове социјалне интелигенције, слободно време, потрошња, целокупан стил живота, сведени на занемариве (назадне) оквире.

Свакодневни живот жена у првој деценији XXI века

Након низа друштвених промена, чије су последице и данас присутне међу грађанима Србије, социолози су интензивније приступили истраживању стратегија (преживљавања) друштвених група. Томе сведоче зборници радова фокусирани управо на форме трансформације породице и свакодневног живота. Жене као *иривилејовани актиери* свакодневице, изнова су добиле прилику за исказивање домишљатости у циљу преживљавања. Док су социолошка истраживања крајем '80-их година XX века указивала на трансформацију породице у складу са модерним вредностима (реч је о величини, структури и стилу живота чланова породица), при чему је крајем наведеног периода достигнут просек од 3,5 члана по домаћинству, на почетку трећег миленијума присутна је другачија тенденција. *Победу* нуклеарног типа породице у Србији у питање су довеле бројне (негативне) друштвене промене. Нагло осиромашење током 90-их година, узроковало је стратегије свакодневног преживљавања. То је најчешће означавало повратак раније одбаченим традиционалним облицима породичног живота, због чега истраживачи нису били изненађени процесом ретрадиоционализације. Дошло је и до превредновања сродничких релација, које су некада сматране „превазиђеним социјалним и културним наслеђем“, а сада институцијом од стратешког значаја „у функционисању савремених породичних и домаћих заједница“.²⁹

²⁹ Анђелка Милић, „Трансформација породице и домаћинстава – застој и стратегија преживљавања“, у Милић Анђелка (ирпр.): *Друштивена ирансформација и сиривилејије друштивених група: Свакодневица Србије на иочейку ирећеи миленијума*, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, Београд, 2004, 318.

Уместо кретања која би водила ка модернизацијској трансформацији породице (самим тим и свакодневице жена), у виду смањивања броја чланова породице или прибегавања алтернативним видовима партнерских веза и породичних облика, поново се јављају вертикално проширене породице. „Практично, у неким величинама смо се вратили на године после II светског рата (учешће проширених типова домаћинства), а са друге стране, појавиле су се замашне групе породица и домаћинства која су завршила своју репродукцију и којима у блиској будућности предстоји физичко нестајање“.³⁰ Ово практично значи да је основна породична форма, која је сматрана синонимом за модернизацијске токове – мала нуклеарна породица – у опадању.

У контексту истраживања свакодневног живота жена, у питање су доведени стилови живота жена, аутономија у одлучивању о породичном и сопственом животу, речју, унапређење њиховог друштвеног положаја. Уместо процеса напредовања, развоја и индивидуализације, жене прибегавају (традиционалним) стратегијама управљања ограниченим ресурсима. Није тешко претпоставити да долази до интимног незадовољства жена, насталог услед свакодневних фрустрација. Добивши у новом³¹ миленијуму *ојворене* могућности за политички, предузетнички, као и активизам у цивилном сектору, жене су ипак на свакодневном нивоу незадовољне како својим породичним положајем у сфери приватности, тако и економским положајем у радном контингенту. Питање је колико су грађани Србије уопште задовољни својим животом, статусом, улогама и положајима које остварују, али се испоставља да су жене (пре)дуге биле ослонци својих породичних и сродничких група, због чега је ниво незадовољства висок.

У обзир треба узети и промене у основним функцијама породице, насталим у другој половини XX века, то јест замене производне функције потрошачком. По узору на развијеније земље, потрошачки стил живота постао је доминантан образац живота, без обзира на економски статус породице. Истраживања указују на спор опоравак, у првом реду средње класе, након 2000. године. Овај закључак изведен је најпре у контексту повратка ове класе „на старе позиције највећег друштвеног потрошача“³². Закључак је изведен делом и због делимично бољих друштвених околности, које су припадницима ове класе пружени, у виду исказивања

³⁰ Исто, 325.

³¹ Услед званичне промене политичког система.

³² Анђелка Милић, нав. дело, 2004, 320.

стручних и интелектуалних вештина, а у циљу социјалне промоције и напуштања стања пауперизације. Стање је и даље далеко од задовољавајућег, тим пре што велики број младића и девојака и даље напушта Србију, услед велике незапослености, али су позитивни кораци видљиви у поређењу са претходном деценијом.

Осим припадница средње класе, чија је свакодневица обликована у складу са друштвеном позицијом у оквиру радног континента, у Србији на почетку XXI века треба се запитати и о свакодневици жена на селу. Село је у доба комунизма сматрано заосталом тековином некадашње пољопривредне Србије. У контексту урбанизације и индустријализације, сељаштво није имало прилике за побољшање свог друштвеног положаја, што је нарочито важило за жене. У последњој деценији минулог века, у стању националистичке идеологије и романтичарског призивања традиције и патријархалних вредности, ова категорија становништва постаје ресурс за политичке поене. Село и сељаштво постају и важан економски ресурс, тим пре што у ситуацији пропадања привреде и наметнутих економских санкција, постаје једини извор задовољења егзистенцијалних потреба. За разлику од средње класе, сељаштво је остало готово неокрњено процесом пауперизације. Међутим, то не говори о побољшању свакодневног живота жена на селу. Шта више, у контексту ревитализације религије и величања националних вредности, изнова се инсистирало на субмисивној позицији жене. Након 2000. године долази до парадокса, то јест пауперизације коју је сељаштво избегло у претходној деценији. „Само један мањи део који се благовремено снашао у новим односима и успео да преорјентира своју производњу на тржишни образац пословања, успео је да се интегрира у нове односе и да оствари и значајне материјалне добитке; већина ситног сељаштва доживљава демографско и економско пропадање“.³³

Ситуација је сложена и за жене са Косова и Метохије. Прошавши кроз засебне трансформацијске процесе, услед нарастајућег анимозитета између српске и албанске етничке групе, за жене из тог дела Србије није било довољно прилике за еманципацију и креативније форме свакодневице. Након последњих друштвених сукоба, о свакодневном животу жена и није било значајнијих радова, будући да су објављени радови (српски, албански и инострани) неретко били етнички пристрасни, због чега су величане карактеристике историје, традиције и свакодневног живота једне заједнице, уз минимизирање позитивних

³³ Анђелка Милић, нав. дело, 2004, 53.

особина друге. Ипак, последњих година често су цитиране књиге Ге-ра Дејзингса (Ger Dejzings) *Религија и идентитети на Косову* и Хелене Здравковић *Политика жриве на Косову*, које представљају резултате истраживања реализованих на подручју Косова и Метохије. Треба, међутим, имати у виду да су обоје истраживање реализовали као *независни и нејирисирани* истраживачи из иностранства, што је и један од важних разлога за обезбеђивање испитаника и слободу кретања по терену. Ови истраживачи настојали су да у теренским истраживањима што непристрасније сагледају свакодневни живот становника покрајине, у првом случају пре, а у другом након друштвених сукоба, при чему је шира научна јавност добила јаснији увид у трансформацију идентитета и инсистирање на *улози жриве* антагонистичких група након сукоба. Тим пре и њихови радови спадају у ред често цитираних, када је свакодневица становника Косова и Метохије у питању. По успостављању међународног протектората на територији покрајине, домаћи социолози нису били у прилици да реализују озбиљнија емпиријска истраживања, због веома отежане слободе кретања неалбанаца која и данас траје. Осим тога, није било ни евидентних покушаја српских или албанских социолога са Косова и Метохије да истраже специфичности етничке групе којој сами не припадају. Након једнострано проглашене независности покрајине од стране привремених *косовских институција* све су чешћи покушаји једног броја албанских социолога и психолога, анагажованих на пројектима које финансирају међународне организације³⁴, да пронађу и ангажују колеге Србе како би долазили до података о животу Срба у северном делу покрајине, којем сами немају приступ, а који желе да у својим истраживањима прикажу као део *косовског друштва*. На основу примарног искуства, међутим, закључили смо да се истраживања на северу покрајине реализују под околностима које не задовољавају научне критеријуме, у првом реду у одабиру испитаника, анкетара и репрезентативности узорка.³⁵

Када је у питању успостављање интернетичких контаката жена на свакодневном нивоу, захваљујући имплементацији бројних пројеката међународних и локалних невладиних организација, долазило је до све чешћих сусрета жена, а са циљем побољшања друштвеног

³⁴ Реч је о следећим организацијама: UNDP, US AID, ICO, UNICEF.

³⁵ Овај утисак стекли смо у неколико наврата, будући да смо били сведоци одабира испитаника на основу критеријума који нису били методолошки валидни, а која је реализовала НВО „Together Kosova” из Приштине.

положаја и квалитета свакодневног живота. Проблем који се у овим случајевима, међутим, јавља јесте обухватност, односно мали број жена које су ангажоване најчешће на основу примарних веза (комшијских, рођачких, пријатељских) са активисткињама у цивилном сектору. Наведени пројекти³⁶ немају научно (теоријско и епистемолошко), већ ангажовано/прагматично упориште, али оно може послужити као полазна тачка за систематска истраживања свакодневице жена у будућности, уз укључивање што већег броја испитаница у истраживање. Наведени пројекти у складу су са предлогом који је Марина Благојевић изложила пре две деценије, а који гласи да је: „за промену међуетничких односа на Косову неопходан програм етничке интеграције. Овај програм би морао на микро, а не на макро нивоу као што то чине економска политика, држава или културна политика, систематично и планирано да уноси промене које ће водити успостављању раскинутих веза, људске комуникације између припадника различитих етничких група. Под микро нивоом овде подразумевамо уже групе које се формирају на нивоу свакидашњег живота“.³⁷ Две деценије касније, ситуација у проблематизованом социокултурном оквиру није много другачија – заправо, суштина је иста. Свакодневни аспект неопходан је у остваривању афирмације поштовања различитости, односно међуетничке толеранције. Осим тога, радови које смо помињали, а чији је приступ свакодневном животу становника Косова и Метохије био више дескриптивног него аналитичког карактера, ипак могу послужити као основа за њихово критичко преиспитивање и упоређивање карактеристика свакодневице жена пре и након друштвених сукоба, који су најзначајнији разлог реконструкције свакодневице, норми, вредности и друштвених промена уопште.

Очигледно је да су у првој деценији ХХИ века, жене у јужној српској покрајини добиле прилику за социјалну промоцију у међународним организацијама и цивилном сектору. Ово је нарочито видљиво

³⁶ Примера ради, тренутно је у фази реализација пројекта „Жене заједно за људска права“, који финансира Европска комисија, а реализију локалне невладине организације Caritas и Community Building Mitrovica. Суштина пројекта јесте заједничко ангажовање жена различитих етничких група из Косовске Митровице, а са циљем унапређења сарадње жена, њиховог друштвеног положаја и заједничког лобирања код донатора када је у питању изградња инфраструктурних пројеката.

³⁷ Марина Благојевић, „Српске сеобе са Косова од краја 60-их година: друштвени чиниоци“, *Срби и Албанци у ХХ веку*, Српска академија наука и уметности, Београд, 439.

код Албанки, које су након деценије проведене у *сенци*, у новом институционалном оквиру добиле прилику за еманципацију. То је очигледно у Приштини, као главном граду и универзитетском центру, док у осталим местима и даље опстају ставови о жени као мајци, домаћици и супрузи. Будући да на Косову и Метохији влада висок степен незапослености, чији су главни актери жене, није тешко претпоставити да до значајније трансформације свакодневице заправо и није дошло. Ситуација је нешто другачија са српским народом, пре свега у северном делу Косовске Митровице, која је српски универзитетски центар у покрајини. Некада избежавана буџетска радна места, која су мушкарци *прејушићали* женама (рад у образовању – основним и средњим школама, здравству, на шалтерима пошта и банака) данас су боље плаћена од послова у индустријском сектору и, примера ради, судству. То је запосленим Српкињама оставило могућности за побољшање економског положаја у породици, нарочито у породицама где су мужеви/очеви остали без посла. Осим породице, дошло је и до трансформације свакодневице. У односу на претходну деценију, данас већи број жена води рачуна о увођењу креативнијих садржаја у свакодневни живот, у виду дружења, излазака са пријатељицама, обилазака продавница, фризерских и козметичких салона и фитнес центара. Испуњенији свакодневни живот у директној је вези са бољим економским могућностима тих жена. Са друге стране, у покрајини живи велики број интерно расељених лица, која су на маргинама локалне заједнице, као и велики број жена које су некада радиле у индустријским постројењима, а данас примају минималну новчану надокнаду. Отуда је живот Српкиња директно условљен материјалним стандардом, као и животом на северу (насељеном Србима) или осталим деловима покрајине (где су део етнички мањинског становништва).

Закључак

У раду смо настојали да укажемо на значај истраживања свакодневног живота у српском друштву, тим пре што су турбулентне друштвене промене у Србији кроз историју условљавале трансформацију свакодневице, такође. Истражили смо присуство категорије свакодневног живота у радовима социолога (посредно историчара и антрополога), како бисмо сагледали токове приватности и друштвеног положаја жена. Испоставило се да су оне у различитим институционалним

оквирима, почевши од монархије, преко „самоуправног социјализма“ до постсоцијалистичке трансформације, као заједничку карактеристику имале свакодневни живот испуњен борбом за егзистенцију својих породица, усложњену борбом за сопствену еманципацију. Таман када се учинило да ће до тога доћи у другој половини XX века, распад државе узроковао је поремећај институционалног, као и система вредности, чије су негативне последице видљиве у сфери свакодневног живота. Ставови о „двострукој присутности“ и „двострукој оптерећености“ жена у последње две деценије добили су нову тежину у српском друштву. О томе сведочи интензивније интересовање социолога за сферу свакодневице у наведеном периоду. Објављени радови, који су најпре указивали на реструктурирање породице, у виду поновног појављивања вертикално проширене породице, затим одлагање формирања породице прокреације, самим тим остамостаљивања, смањење natalитета, усложњени свакодневном борбом за егзистенцију, чинили су окосницу тих радова. Резултати истраживања објављених након 2000. године указују на нешто позитивнији тренд трансформације свакодневице, нарочито припадница/ка средње класе, која је 90-их година била најугроженија пауперизмом. Испоставља се да су у деценији за нама припадници ове класе добили нешто боље услове за испољавање својих интелектуалних, образовних и креативних способности, у контексту изласка из *затвореној круги* најближих сродника, у којем су тражили уточиште 90-их година, зарад очувања *нормалности*. За разлику од нешто боље свакодневице у већим урбаним центрима, жене са села још увек нису добиле прилику за унапређењем свог друштвеног положаја, тим пре што је развој пољопривреде у деценији за нама доведен у питање. Парадоксално, испоставља се да су жене са села радно активне у индустрији у доба социјализма, након краха индустрије махом остале без посла. Борба за егзистенцију сведена је на бављење пољопривредом, без могућности зараде. Тако су некадашњи индустријски радници и раднице са села, у периоду постсоцијалистичке трансформације постали *јубидијници*, нарочито у поређењу са својим комшијама и сродницима који су се перманентно бавили пољопривредом. Када се помене и ретрадиционализација, о којој је у раду било речи, јасно је зашто свакодневни живот жена на селу на почетку трећег миленијума не карактеришу еманципаторски кораци.

Ситуација је додатно сложена на постконфликтном делу територије Србије – Косову и Метохији, где је дошло до промена у свим

областима живота. Различите етничке и класне групе пролазе кроз различите процесе трансформације свакодневице. Док за Албанке из урбаних средина период под међународним протекторатом представља прилику за еманципацију, у виду бољих услова за образовање и запошљавање, оне које и даље живе у руралном окружењу не могу навести такве промене на боље. Код Српкиња до трансформације долази зависно од тога да ли се ради о интерно расељеним лицима, мештанима енклава у потпуном албанском окружењу или Српкињама са севера покрајине, где је седиште Приштинског универзитета и осталих најважнијих институција Републике Србије. Уколико поменемо зараде запослених у буџетском сектору, које су свакако боље од зарада запослених у такозваним *косовским институцијама*, јасно је да је економски стандард Српкиња виши од стандарда жена из осталих етничких група. То је директно утицало на бољу позицију у породици, као и виши ниво свести о сопственим потребама за слободним временом, дружењем, путовањима и потрошњом. Иако о наведеном и даље не постоји довољан број објављених радова, ситуација на терену указује на низ специфичних промена приватности и свакодневног живота које су, међутим, дискутабилне у ситуацији угрожене безбедности српске етничке групе, до којих повремено долази. Тиме комплексност проблема одрживости нових форми свакодневног живота на Косову и Метохији бива јаснија.

Уопште узевши, српско друштво и даље трага за својим институционалним упориштем. У различитим регионима тог друштва, свакодневни или дугорочни приоритети различити су. Заједнички именитељи свих региона, ипак, јесу низак животни стандард и одсуство јасне визије будућности, због чега сматрамо да ће истраживања о свакодневном животу у Србији и даље бити актуелна тема међу социолозима. Нерешеност проблема друштвеног положаја жена, под којим се подразумева низ егзистенцијалних и свакодневних проблема, такође сведочи о неисцрпности ове истраживачке теме.

Цитирана дела

- Благојевић 1991: М. Благојевић, „Српске сеобе са Косова од краја 60-их година: друштвени чиниоци“, *Срби и Албанци у XX веку*, Српска академија наука и уметности, Београд, 423–441.
- Божиновић 1996: Н. Божиновић, *Женско ишћање у Србији у 19. и 20. веку*, Београд.
- Бојовић 1979: Б. Бојовић, *Метохија*, Јединство, Приштина.

- Гудац-Додић 2007: В. Гудац-Додић, „Жена у социјализму: сфере приватности“, у Милан Ристовић (прир.), *Приватни животи код Срба у двадесетом веку*, Клио, Београд, 165-204.
- Јансен 2005: С. Јансен, *Антинационализам*, Библиотека XX век, Београд.
- Lefebvre 1959: Н. Lefebvre, *Kritika svakidašnjeg života, Naprijed – Zagreb*.
- Марковић 2007: П. Марковић, „Сексуалност између приватног и јавног у 20. веку“, у: Милан Ристовић (пр), *Приватни животи код Срба у 20. веку*, Београд, 101-130
- Милић 1994: А. Милић, *Жене, пољитика, породица*, Институт за политичке студије, Београд.
- Милић 2004: А. Милић, „Трансформација породице и домаћинства – застој и стратегија преживљавања“, у Милић Анђелка (прир.): *Друштвена трансформација и стилање друштвених група: Свакодневница Србије на почетку треће миленијума*, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, Београд, 317-347.
- Милић 2010: А. Милић, „Породица и изазови глобалне трансформације“, у *Време породице – Социолошка студија о породичној трансформацији у савременој Србији*, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, Београд, 13-32.
- Милошевић 2004: Б. Милошевић, *Умеће рада*, Прометеј, Нови Сад, 2004.
- Папић 1989: Ж. Папић, *Социологија и феминизам*, ИИЦ, ССОС, Београд.
- Петровић 1991: Р. Петровић, „Демографске особености развоја Косова и етничке прилике“, *Срби и Албанци у XX веку*, Српска академија наука и уметности, Београд, 173–191.
- Предојевић 2001: Ј. Предојевић, „Транзиција фертилитета у радовима албанских аутора са Косова и Метохије“, *Сјановништво*, 1-4, Београд, 131-156.
- Рапи 1995: Ђ. Рапи, *Савремене албанске задружне породице на Косову*, ИСИ ФФ, Београд.
- Ристовић 2007: М. ристовић, „Од конструкције до деконструкције приватности (и назад) – време, простор, људи, питања“, у: Милан Ристовић (пр), *Приватни животи код Срба у 20. веку*, Београд, 2007, 5-29.
- Спасић 2004: И. Спасић, *Социологија свакодневне животице*, ЗУНС, Београд.

Литература

- Ариџоновић 2009: И. Ариџоновић, *Српске жене на Косову и Метохији у ратном окружењу*, Институт за српску културу Приштина-Лепосавић.
- Ариџоновић 2010: И. Ариџоновић, „Неки узроци и последице друштвених сукоба на Косову и Метохији“, *Баштина*, св. 28, 321–343.
- Бегони 1979: В. Бегони, „Положај жене на Косову према обичајном праву“, *Обележја*, бр. 6, Приштина, 131–149.
- Исљами 1974: Х. Исљами, „Неке значајније карактеристике новијег развоја породице и домаћинства Косова са освртом на новији тип“, *Социолошки преглед*, бр. 2–3, Београд.

- Јансен 2005: С. Јансен, *Антинационализам*, Библиотека XX век, Београд.
- Castells 2002: М. Castells, *Моћ идентитета*, Golden marketing, Zagreb.
- Краснићи 1959-1960: М. Краснићи, „Шиптарска породична задруга у косовско-метохијској области“, *Гласник музеја Косова и Метохије*, бр. 4–5.
- Краснићи 1962: М. Краснићи, „Економски аспекти шиптарске породичне задруге на Косову и Метохији“, *Зборник радова Економског факултета*, Приштина.
- Lefebvre 1959: Н. Lefebvre, *Kritika svakidašnjeg života*, Naprijed – Zagreb.
- Лукач 1978: Ђ. Лукач, „Предговор“, у Хелер, Агнеш, *Свакодневни животи*, Полит, Београд, 1–18.
- Предојевић 2002: Ј. Предојевић, „Традиционални брачни и породични односи албанског становништва са Косова и Метохије у светлу законика Љеке Дукађинија“, *Сивановић*, 1-4, Београд, 129–145.
- Пуповци 1968: С. Пуповци, *Грађанској равни односи у Законику Љеке Дукађинија*, Заједница научних установа Косова и Метохије, Приштина.
- Рапи 1972: Ђ. Рапи, „О породичној задрузи Јакај из села Реновца“, *Социологија*, бр. 1, Београд.
- Reineck 1987: Ј. Reineck, „Urbanizacija i proces transformacije položaja Albanke na Kosovu“, *Etnološke sveske*, Beograd, 159–169.
- Чејни 2003: Д. Чејни, *Животи сивлови*, КЛИО, Београд.

Ivana ARITONOVIĆ

RESEARCH OF EVERYDAY LIFE OF WOMEN IN THE SERBIAN SOCIETY TAKING ESPECIALLY INTO CONSIDERATION KOSOVO AND METOHIA

Summary

The author attempted to show the presence of the category of everyday life of women in the works of sociologists (indirectly historians and anthropologists) in the Serbian society. The author was motivated to write this paper by the fact it was about insufficiently treated phenomenon in domestic sociology. Numerous, as a rule, turbulent happenings in different ideological circumstances appropriated to Serbian society, indicate to the unequal level of presence of the category of everyday life research all the more so it was considered sociology studied “important social events”. The more happenings in the society were turbulent, the more category of everyday life becomes actual, since the sphere of privacy is reflected by all social changes. Thus, it is not surprising that the largest number of papers in magazines, collection of papers, monograph publications was published in the last two decades, when the temporariness became the word by which it was the easiest way to describe everyday life in Serbia. Generally speaking, Serbian society is searching its institutional footing any longer. Everyday or long-term priorities are to be different in different regions or societies. Thus, common denominators of all regions are low standard and absence of clear vision of future, due to that we think researches on everyday life in Serbia are going to be actual theme amongst sociologists any longer. Non-resolution of the social position of women under which series of existential and everyday problems are implied, testifies on the inexhaustibility of this theme to be researched.

Key words: everyday life, women, family, Serbian society, post-socialist transformation, emancipation, Kosovo and Metohia.